

Bijlage 9: Overzicht kind- en contextkenmerken¹

Hier volgt een overzicht² van kind- en contextkenmerken die kunnen worden geïnventariseerd of onderzocht bij gedrags- en/of emotionele problemen en het vermoeden van een (ontwikkelings)stoornis. Richtinggevend bij handelingsgericht onderzoek is dat gegevens doelgericht worden verzameld met het oog op het beantwoorden van de hulpvragen.

1. Kindkenmerken

1.1. Cognitief functioneren:

- ontwikkelingsniveau³
- profiel van cognitieve vaardigheden (al dan niet harmonisch)
- profiel executieve functies⁴
 - o werkgeheugen
 - o planning
 - o organisatie
 - o timemanagement
 - o metacognitie
 - o responsinhibitie
 - o emotieregulatie
 - o volgehouden aandacht
 - o taakinitiatie
 - o doelgericht gedrag
 - o flexibiliteit

1.2. Communicatie: verbaal en non-verbaal⁵:

- wederkerigheid
- nabijheid of afstand houden
- mimiek, lichaamstaal, lichaamshouding, gebruik van gebaren
- intonatie, toonhoogte
- taalvorm (klankleer, woordvorming, zinsbouw)
- taalinhoud (woordenschat, betekenis woorden en zinnen)

¹ Geïnspireerd op intakevragenlijsten Pameijer, N., Handelingsgerichte diagnostiek, Acco, Leuven, 2004 en fiches uit Van de Veire H. e.a., De Leidraad, Methodiek in leerlingenbegeleiding, Verkenning van de hulpvraag.

² Dit overzicht heeft niet de intentie volledig te zijn, maar is een aanzet tot het breed exploreren van kind- en contextkenmerken.

³ Binnen dit protocol is een inschatting van het ontwikkelingsniveau van belang om te kunnen nagaan of gedrag daar al dan niet bij aansluit (ernstinschatting) en/of om interventies op af te stemmen. Voor het beantwoorden van onderzoeksvragen over hoogbegaafdheid, zwakbegaafdheid en verstandelijke beperking, verwijzen we naar de respectievelijke protocollen.

⁴ Zie Bijlage 25: Executieve functies

⁵ Voor het beantwoorden van specifieke onderzoeksvragen over de spraak- en taalontwikkeling, verwijzen we naar het Protocol spraak en taal.

- taalgebruik (communicatie)
- metalinguïstisch bewustzijn (nadenken over taal)
- begrijpen van non-verbale communicatie
- begrijpen van gesproken taal

1.3. Leerontwikkeling⁶:

- leervorderingen (lezen, spellen, rekenen, muzische vaardigheden, VOET, ...)
- verwerven van leerstof en leertempo

1.4. Lichamelijk functioneren en uiterlijke kenmerken

Anamnese:

- familiale anamnese en het voorkomen van neurologische en/of erfelijke ziekten;
- gezondheidstoestand: chronische aandoeningen⁷ (zoals astma, diabetes, epilepsie, ziekte van schildklier of bijnierschors, kanker, CVS, gewrichtsreuma, spierziekten, eczeem of andere huidproblemen, ...), gekende beperkingen, psychosomatische klachten (buikpijn, hoofdpijn, vermoeidheid), automutilatie, doorgemaakte infectieziekten zoals recente griep, mononucleose, hepatitis, aids, ...;
- medicatiegebruik: anti-epileptica, corticosteroïden, anticonceptiepil bij meisjes;
- alcohol- en druggebruik (cannabis, cocaïne en amfetamine);
- tekenen van stress: hoofdpijn, spierpijn, vermoeidheid, pijn in de borstkas, ademhalingsproblemen, vermindering eetlust, trillen, duizeligheid, versnelde hartslag, constipatie/buikpijn, hoge bloeddruk, ...;
- slaapproblemen zoals moeilijk inslapen of juist teveel slapen, geregeld wakker worden, nachtmerries, slaapwandelen, (terug) bedplassen⁸, ... De kwaliteit en duur van de slaap wordt bevestigd. Men heeft het gevoel niet uitgeslapen te zijn en hierdoor overdag minder goed te functioneren;
- eetgedrag: te weinig eetlust of eerder teveel eten, veranderingen in eetpatroon, eenzijdige voeding of een 'alternatieve' behandeling (zoals diëten of voedingssupplementen) met mogelijk voedingstekorten als gevolg (tekort aan vitamine B6, B12, C, ijzertekort, ...);
- maag-darm problemen: obstipatie, maagklachten;
- menstruatiecyclus: pijnen, premenstruele syndroom;
- voorkomen van paniekaanvallen of hyperventilatie: hartkloppingen, zweten, misselijkheid, tintelingen, verdoofd gevoel, verstoringen van het zicht, ademnood of verstikkingsgevoel, pijn aan de borst, koude- en

⁶ Voor het beantwoorden van onderzoeksvragen over lees-, spellings en/of rekenproblemen verwijzen we naar de respectievelijke protocollen.

⁷ Zowel het hormonaal onevenwicht, het tekort aan neurotransmitters (serotonine en noradrenaline) als de chronische pijnen kunnen leiden tot stemmingsproblemen of een depressie.

⁸ Swinnen L., Enuresis nocturna (bedplassen) bij kinderen met gedrags- en emotionele problemen, TOKK, 2001 (1)

warmteaanvallen, koude - klamme handen, spierspanning, uitputting, trillingen, duizelingen, maagproblemen, snauwen, geeuwen, onrustig gedrag, ...;

- gedrag algemeen in functie van leeftijd: veel huilen, chaotisch, ongeconcentreerd en geagiteerd, regressie of mutisme.

Klinisch onderzoek:

- evolutie van lengte - gewicht, hoofdomtrek⁹, pubertaire kenmerken;
- de zintuiglijke functies, tenminste visus en gehoor;
- inspectie van de huid, hoofdhaar en nagels;
- fysionomie en de aanwezigheid van dysmorfe¹⁰ kenmerken;
- aandacht voor de fysieke gezondheid en letten op tekenen van deprivatie of mishandeling;
- bloeddruk en pols;
- schildklierpalpatie;
- spiertonus, spierkracht en laxiteit van de gewrichten;
- mogelijke signalen van epilepsie.

1.5. Sociaal-emotioneel functioneren:

- naar buiten gericht probleemgedrag zoals agressief gedrag, fysiek geweld gebruiken, veel ruzie maken, pesten, slecht luisteren, ongehoorzaam, opstandig, koppig, brutaal zijn, regels doorbreken, spijbelen, prikkelbaar zijn, coërcief of dwingend gedrag, driftbuien, ...;
- naar binnen gericht probleemgedrag zoals stil, teruggetrokken, verlegen, in zichzelf gekeerd, verdrietig, somber, angstig, lusteloos zijn, laag zelfbeeld, weinig zelfvertrouwen, lage assertiviteit, sociale communicatieproblemen, stemmingsschommelingen, gepest worden, suïcidedgedachten of – pogingen¹¹, ...;
- overbeweeglijkheid, druk gedrag, verbaal druk zijn, ...;
- gedrag tijdens overgang van de ene klasactiviteit naar de andere, tijdens vrije klasmomenten, tijdens de schoolse maaltijden, bij schoolexterne activiteiten, bij groepswork, tijdens de speeltijd, ...;
- probleembeleving;
- inzicht in eigen aandeel in probleemsituaties, schuldbesef, attributies;
- reactie op moeilijkheden, omgaan met frustraties (copingstrategieën);
- veerkracht¹²;

⁹ Van Hoeck K., Standaard groei en pubertaire ontwikkeling. Groei van het hoofd, Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg, blz. 11 en 102-105, www.vwvj.be/groei/standaard

¹⁰ Van Hoeck K., Standaard groei en pubertaire ontwikkeling. Een systematiek in het kijken naar dysmorphie, Vlaamse Wetenschappelijke Vereniging voor Jeugdgezondheidszorg, blz. 106 – 122.

¹¹ Zie Bijlage 2: Spoedintake bij suïciderisico

¹² Veerkracht is het vermogen tot normale ontwikkeling onder moeilijke omstandigheden, 'elasticiteit', herstellingsvermogen. Zie Diagnostisch materiaal voor RS-nl, Resilience Scale.

- temperament (activiteitsniveau, aanpassingsvermogen, prikkelgevoeligheid, snelheid en intensiteit van reageren, stemmingskwaliteit, afleidbaarheid en aandacht)¹³;
- competentiegevoel¹⁴, zelfvertrouwen;
- reactie op (gedrags)regels, rechtvaardigheidsgevoel, gevoeligheid voor bijsturing;
- weerbaarheid;
- sociaal inzicht, sociale vaardigheden, onderhandelvaardigheden;
- omgang met volwassenen zoals ouders, leerkrachten en met andere kinderen of jongeren, zoals broers/zussen, medeleerlingen, vrienden en dit in verschillende situaties.

1.6. Werkhouding en taakgedrag¹⁵:

- concentratie;
- taakgerichtheid;
- motivatie, interesse voor schoolse taken;
- doorzettingsvermogen;
- zelfstandigheid;
- behoefte aan individuele aandacht;
- faalangst.

1.7. Aanvullende informatie:

- interesses, vrije tijd, hobby's;
- spel: overeenkomstig ontwikkelingsniveau, voorkeursspel, samenspel, stereotypieën, spelplezier, omgaan met competitie¹⁶;
- zelfredzaamheid (bijvoorbeeld aankleden, eten, gebruik geld of telefoon, uitvoeren huishoudelijke taakjes, persoonlijke hygiëne, ...);
- schoolloopbaan;
- schoolverzuim.

2. Contextkenmerken

2.1. Klas- en schoolkenmerken¹⁷

¹³ Zie Hellinckx W., Grietens H. & Geeraert L., Hulp bij opvoedingsvragen, Acco, Leuven, 2000, blz. 19 en Bijlage 24: Executieve functies

¹⁴ Zie Diagnostisch materiaal voor CBSA, competentiebelevingsschaal voor adolescenten en CBSK, competentiebelevingsschaal voor kinderen.

¹⁵ Geïnspireerd op intakevragenlijsten Pameijer Zie ook cognitief functioneren voor het profiel van de executieve functies.

¹⁷ Zie Diagnostisch materiaal, Kijkwijzers

Klassenmanagement:

- duidelijkheid in ruimte, tijd en activiteiten: opstelling meubilair, ordening van materiaal, duidelijkheid over wat kan op welke plaats, duur en volgorde van activiteiten, tijdsaanduidingen, verloop van overgangen, voorspelbaarheid en klasroutines, ...;
- organisatie van de lessen;
- ondersteuning van de werkhouding en werkorganisatie.

Methodekenmerken:

- duidelijkheid van de instructies;
- overzichtelijkheid werkbladen;
- differentiatiemogelijkheden;
- mogelijkheid tot zelfstandig werken;
- mate van herhalingsleerstof.

Pedagogische werkwijze:

- afstemming op de verschillende kindkenmerken;
- betrokkenheid, warmte en steun: open communicatie, kind betrekken bij beslissingen, benadrukken van wat goed gaat, begaan zijn met de leerlingen, ...;
- disciplineren en structuur: inbouwen van routines, duidelijke regels hanteren, negeren van onbelangrijk ongewenst gedrag, hanteren van gepaste straf na ongewenst gedrag, ...;
- monitoring en follow-up;
- ondersteuning van de autonomie van de leerling;
- probleembeleving door de leerkracht;
- stressniveau en stressbestendigheid van de leerkracht.

Vakkennis en didactische vaardigheden:

- kennis van en inzicht in de normale ontwikkeling;
- theoretische achtergrond van gedrags- en emotionele problemen;
- zicht op deelvaardigheden die een bepaalde taak vereisen;
- inzicht in de opbouw van opdrachten;
- vaardigheid om de leerling (ortho-)didactisch ondersteunen;
- instructies: duidelijkheid, differentiatie, ...;
- werkvormen afgestemd op de onderwijsbehoeften van leerlingen.

Groepskenmerken en sfeer:

- klassfeer: drukte, prestatiegerichtheid, ...;
- rolverdeling binnen de groep: informele leiders, volgers, rolmodellen, ...;
- gedrag van medeleerlingen ten opzichte van elkaar: prosociaal gedrag, kwaliteit van de communicatie, tolerantie in de groep, begrip voor leerlingen die het (sociaal) moeilijk hebben, pestgedrag, kliekjes, ...;
- houding tegenover (sociale) regels;

- spijbelen.

Aanvullende informatie:

- Ruimtelijke omgeving en infrastructuur: klasgrootte aangepast aan het aantal leerlingen, verduistering tegen (zon)licht, omgevingsgeluiden, speelmogelijkheden op de speelplaats, ...

2.2. Thuisomgeving

Kinderen groeien op in verschillende gezinsvormen. In het samenleven van waaruit kinderen en jongeren worden opgevoed kunnen volgende activiteiten worden onderscheiden¹⁸:

- verzorgen: aandacht voor slaap, voeding, hygiëne, ...;
- leren/werken: leren zich zelfstandig te kleden, leren fietsen, schools leren, huiswerk maken, huishoudelijke taken uitvoeren (speelgoed opruimen, bed opmaken, ...), ...;
- spel/ontspanning: activiteiten waar de nadruk ligt op het plezier dat het kind eraan beleeft, uitstapjes maken, bezoek ontvangen, op vakantie gaan, ...;
- sociale omgang/spreken: overgangsmomenten waarop ouder of kind niets bepaalds doen, maar er wel interactie ontstaat (bijvoorbeeld wanneer een kind thuiskomt van school en in de zetel wacht tot het eten klaar is, de interactie in de auto op weg naar school, wanneer een kind meegaat boodschappen doen, ...).

Het bevragen of observeren van deze concrete situaties geeft inzicht in hoe er gehandeld en gedacht wordt.

Pedagogisch klimaat¹⁹ en pedagogische vaardigheden²⁰:

- afstemming op de verschillende kindkenmerken: stemt de ouder zich af op het ontwikkelingsniveau van het kind, stelt de ouder leeftijdsadequate verwachtingen aan het kind of wordt het kind overvraagd/ondervraagd;
- betrokkenheid, warmte en steun: affectie en positieve bejegening van het kind, open communicatie, kind betrekken bij beslissingen, benadrukken van wat goed gaat, zich kunnen inleven in het kind, interesse voor;
- disciplineren en structuur: inbouwen van routines, duidelijke regels hanteren, negeren van onbelangrijk ongewenst gedrag, hanteren van gepaste straf na ongewenst gedrag, ...;
- monitoring en follow-up: is er leeftijdsadequaate toezicht en controle.

Steun bij de sociaal-emotionele ontwikkeling:

- hoe leert de ouder sociaal adequaat gedrag aan zijn kind?;

¹⁸ Hellinckx, W. e.a., Hulp bij opvoedingsvragen, Acco, Leuven, 2002

¹⁹ Zie Diagnostisch materiaal: Gezinsklimaatschaal. en Bijlage 24: Opvoedingsstijl

²⁰ Hellinckx, W. e.a., Hulp bij opvoedingsvragen, Acco, Leuven, 2002 Hellinckx verkiest de term 'situatiehantering' in plaats van de pedagogische vaardigheden, omdat dit minder eenzijdig verwijst naar de ouders. De manier waarop situaties worden gehanteerd wordt immers bepaald door zowel factoren in de ouders als door factoren in het kind.

- hoe staan ouders tegenover agressief gedrag als oplossing in sociale probleemsituaties?;
- geven ouders uitleg bij sociale situaties?;
- bevorderen ouders het contact met vriendjes?;
- hoe reguleert de ouder de emoties van het kind?;
- zijn ouders voldoende sensitief voor de noden van het kind?;
- welke rolmodellen heeft het kind?;
- in welke mate wordt de relatie tussen ouders en kind gekenmerkt door erkenning, rechtvaardigheid en vertrouwen?;
- is er sprake van verwaarlozing of mishandeling?

Relevante gezinskenmerken:

- familieanamnese voor psychopathologie;
- gezinssamenstelling;
- financiële draagkracht;
- relatie tussen de ouders (bijvoorbeeld stabiele en harmonieuze relatie, moeilijke echtscheiding, herhaalde wisselingen van de ouderfiguren);
- sociaal netwerk: grootouders, familie, vrienden, ...;
- probleembeleving door de ouders en het gevoel de opvoeding aan te kunnen;
- overeenstemming tussen de ouders over inschatting moeilijkheden en aanpak;
- stress bij de ouders.

Aanvullende informatie:

- kenmerken van de buurt waarin het gezin woont.